

Л.В. Ящук
(Житомир)

ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ ЖИТОМИРЩИНИ XVI–XVII СТ. ІЗ СУФІКСОМ -ЕНК(О)

Словотвір прізвищевих назв різних регіонів України був предметом вивчення Ю.І. Блажчук (Уманщина), Б.Б. Близнюк (Гуцульщина), Л.О. Кравченко (Лубенщина), О.Д. Неділько (Лівобережна Україна), Г.Д. Панчук (Опілля), С.Є. Панцьо (Лемківщина), Н.І. Рulloвої (Західне Поділля), І.Д. Фаріон (Прикарпатська Львівщина), П.П. Чучки (Закарпаття), С.В. Шеремети (Північна Тернопільщина) та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати задокументовані в пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. прізвищеві назви з патронічним формантом -енк(о), описавши семантику їхніх твірних основ.

М.Л. Худаш указував, що перші фіксації особових назв із цим суфіксом припадають на першу половину XV ст. і засвідчені в латино-польських писемних пам'ятках західноукраїнських територій. У XVI ст. тенденція до вживання цього типу іменувань стає виразнішою, хоча такі назви ще слабо поширені¹. У XVII–XVIII ст. патронімічна модель на -енк(о) вже стала загальноукраїнською². Зокрема, у “Реєстрі всього Війська Запорозького після Зборівського договору 1649 року” прізвищеві назви із суфіксом -енк(о) посідають перше місце (56 %). «Їх кількість у кожному полку, – на думку Р.І. Осташа, – залежала від числа молодих людей, інакше кажучи, утворення з цим суфіксом у «Реєстрах» – це патроніми»³.

Можливо, на поширеність патронічного суфікса -енк(о) впливали продуктивні в староукраїнській мові XIV–XVI ст. форми на -к(о)⁴. С.М. Пахомова підкреслює, що «витоки української патронімічної моделі на -енк(о) треба шукати не серед російських, а серед білору-

ських патронімів на -онок / -енок», які реєструються у XVIII ст. на теренах Східної Білорусі й наявні в сучасній білоруській антропонімії⁵. Пор. в аналізованому антропонімічному матеріалі: Ва(с)-ко *Копыле(н)ко*, 1585 (ЖК 1, 74) / Ва(с)ко *Копылено(к)*, 1585 (там само 75 зв.).

Дослідивши способи й засоби ідентифікації представників різних соціальних груп на Житомирщині XVI–XVII ст., ми з'ясували, що в іменуванні нижчих верств суспільства переважають такі дволексемні формули: 1) ім'я носія + прізвищева назва з патронічними суфіксами -ович / -евич та -енк(о) (відповідно 19,6 % і 17,5 % від усіх іменувань), пор. трилексемну формулу: *Гри(ц)ка Даниленька Ме(л)ниче(н)ка*, 1643 (ЖК 10, 280); 2) ім'я носія + ПН –nomina impersonalia (16,25 %). В ідентифікації шляхти зафіксували лише два іменування, до складу яких уходять патроніми з формантом -енк(о): «Проте(с)таця w(д) пна Грегоро(го) Невъмири(ц)кого на п-на *Андря Саве(н)ка Невмири(ц)кого*», 1680 (ОК 15, 355 зв.), пану *Ку(з)ме Ко(н)дратовичу Пострыгаче(н)ко(м)*, 1605 (ДМВН 48).

За семантикою твірних основ аналізовані прізвищеві назви (далі – ПН) із суфіксом -енк(о) можна розподілити на кілька груп.

І. ПН, похідні від християнських імен

1. ПН, в основі яких відображені повні християнські чоловічі імена: *Андріе(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 599 зв.); *Бакуменько*, 1649 (Реєстр 199), пор. Івана *Бакума*, 1650 (ЖК 13, 328 зв.) < *Авваку́м* (Лексикон 171) шляхом утрати початкового [a], стягнення однакових приголосних [вв] > [в] і субституції [в] > [б]; *Іваненко*, 1630 (ЖК 8, 662); *Іле(н)ко*, 1611 (АЖГУ 200); *Карпе(н)ко*, 1618 (ЖК 7, 926); *Кононе(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 302 зв.); *Кузме(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 196 зв.); *Куприяне(н)ко*, 1678 (ОК 15, 10); *Куриле(н)ко*, 1611 (АЖГУ 85); *Левоне(н)ко*, 1649 (Реєстр 194); *Лу(к)яне(н)ко*, 1611 (АЖГУ 187); *Ма(к)сима(н)ко*, 1643 (ЖК 10, 280); *Ма(р)че(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 106 зв.); *Микитенко*, 1647 (ЖК 12, 62 зв.); *Миколае(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 383); *Мироненко*, 1647 (ЖК 12, 88); *Михайленко*, 1649 (Реєстр 195); *Не(с)тере(н)ко*, 1630 (ЖК 8, 292 зв.); *Шлисеенко*, 1585 (ЖК 1, 77 зв.); *Шникиенко*, 1650 (ЖК 13, 383); *Осипе(н)ко*, 1611 (АЖГУ 86); *Павленко*, 1630 (ЖК 8, 662), *Савенько*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.); *Савостяне(н)ко*, 1585 (ЖК 1, 104); *Само(ц)ле(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 272 зв.); *Симоне(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.); *Степаненко*, 1649 (Реєстр 195); *Федоре(н)ко*, 1630 (ЖК 8, 662).

2. ПН, похідні від усічених християнських чоловічих імен: а) найпоширеніші варіанти з апокопою -ий: *Ар(р)теменко*, 1650 (ЖК 13,

381 зв.); *Власе(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 78 зв.); *Денисенко*, 1643 (ЖК 10, 262); *Дмитренко*, 1650 (ЖК 13, 201); *Макаре(н)ко*, 1650 (там само 381 зв.); *У(с)тапенко*, 1650 (там само 389); *Панасе(н)ко*, 1588 (ЖК 1, 341); *Прокопе(н)ко*, 1611 (АЖГУ 201); *Су(н)руне(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 454 зв.); *Евтуше(н)ко*, 1611 (АЖГУ 132) / *Ювтушенко*, 1611 (там само 138); б) іменні варіанти з іншими скороченими кінцевими частинами: *Клименко*, 1647 (ЖК 12, 58); *Лаврынєнко*, 1647 (там само 59 зв.); *Федєнко*, 1649 (Реєстр 194); в) варіанти імен із синкопою: *Ма(р)тине(н)ко*, 1585 (ЖК 1, 117); г) іменні варіанти з афезою й апокопою: *Дроне(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.) < *Дронь* / *Дронь* < [Ан]дрон[ікв] (Лексикон 176), пор. прізвиза, мотивовані варіантами імені *Андроник*: *Дрон*, *Дроненко*, *Дроник*, *Дрониченко*, *Дронько* тощо (Трійняк 35–36).

3. ПН, утворені від усичено-суфіксальних варіантів імен із суфіксами *-нъ* / *-нь*, *-цъ* / *-ць*, *-шъ*, *-хно*: *Гринєнко*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.); *Грице(н)ко*, 1650 (там само 381 зв.); *Даце(н)ко*, 1650 (там само 454 зв.) < *Да(ц)*, пор. *Даць* (5 носіїв) (Осташ 514) < *Дасий*, яке з XVIII ст. починає співвідноситися з *Данило*, *Богдан*, *Йордан*, *Давид* (Чучка 187); *Маце(н)ко*, 1618 (ЖК 7, 1078), *Махєнєнко*, 1649 (Реєстр 195) < *Маць*, *Махно* < *Матвїй* (Фаріон 240; Чучка 373); *Миценко*, 1643 (ЖК 10, 263), *Михне(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 196 зв.); *Клише(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 179) < *Клишъ* < *Климентъ* (Керста 93); *Сахєнєнко*, 1649 (Реєстр 194), пор. *Ша(х)не(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 49 зв.).

4. ПН, похідні від суфіксальних варіантів християнських чоловічих імен, У цій групі найбільш поширені ПН, в основі яких — іменні деривати із суфіксом *-к(о)*:

а) повні імена + *-к(о)*: *Ива(н)ченко*, 1649 (Реєстр 197); *Ле(в)че(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 551 зв.); *Рома(н)че(н)ко*, 1590 (АЖГУ 1, 62); *Степа(н)ченко*, 1650 (ЖК 13, 455); *Я(н)че(н)ко*, 1588 (ЖК 1, 341 зв.);

б) усичені варіанти + *-к(о)*: *Ва(с)че(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 197 зв.); *Де(м)че(н)ко*, 1649 (Реєстр 310); *Кли(м)че(н)ко*, 1647 (ЖК 12, 79); *Ма(т)че(н)ко*, 1649 (Реєстр 311); *Уме(л)ченко*, 1649 (там само 194); *Унище(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 277); *У(с)тапче(н)ко*, 1630 (ЖК 8, 292 зв.); *Са(н)че(н)ко*, 1611 (АЖГУ 193); *Ха(р)че(н)ко*, 1649 (Реєстр 198); *Юрєченко*, 1647 (ЖК 12, 63);

в) усичено-суфіксальні варіанти + *-к(о)*: *Гринєченко*, 1643 (ЖК 10, 263); *Гри(ш)че(н)ко*, 1590 (АЖГУ 1, 81); *Дащенєнко*, 1649 (Реєстр 195) < *Даско* або *Дашко* (у пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. *Даско* трапляється 2 рази, *Дашко* — 8, пор.: у “Реєстрі...” так само 2 : 8

(Осташ 514)); *Ива(ш)че(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 328 зв.), *Иваше(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 106 зв.); *Лешєченєнко*, 1650 (ЖК 13, 600) і *Лешєнєнко*, 1649 (Реєстр 194) < *Лешєко* або, менш імовірно, із *Лешєко* (у наших матеріалах засвідчено лише варіант *Лешєко* (14 носіїв), у “Реєстрі...” співвідношення *Лешєко* : *Лешєко* = 468 : 1 (Осташ 468)); *Миценєнко*, 1649 (Реєстр 194) < *Мисьєко* або *Мишко*, пор. *Мисченєнко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.) і *Мишєченєнко*, 1650 (там само), більш поширений на Житомирщині досліджуваного періоду варіант *Мисьєко* (73 носії), *Мишко* трапляється 30 разів; *Пащенєнко*, 1649 (Реєстр 195) < *Пашко* або *Пасьєко* [у “Реєстрі...” ім'я *Пашко* має 26 носіїв, а *Пасьєко* — 20 (Осташ 515), в антропоніміконі Житомирщини виявлено тільки варіант *Пашко* (8 фіксацій), пор. *Пасьєко* < *Панас* < *Афанасій* (Трійняк 282–283)]; *Яще(н)ко*, 1649 (Реєстр 195) < *Ясьєко* або *Яшко*, пор. Гри(ш)ку *Я(ш)че(н)ку*, 1630 (ЖК 8, 485); співвідношення імен у власному матеріалі 44 : 3, у “Реєстрі...” 269 : 5 (Осташ 516). І.І. Трійняк зазначає, що прізвиза з початковим *Яц-* < *Яків*, *Андріян*, *Ян* (Трійняк 414);

г) суфіксальні варіанти + *-к(о)*: *Степаще(н)ко*, 1649 (Реєстр 194); *Анєдруще(н)ко*, 1649 (там само) < *Анєдрушко* (пор. у *А(н)друшка* *Вараги*, 1585 (ЖК 1, 104)) або, можливо, із *Анєдрушка* чи *Анєдруско*, співвідношення між якими в “Реєстрі...” 1 : 1 (Осташ 513), в іменнику Житомирщини XVI–XVII ст. не виявлено таких імен; *Ма(р)тюще(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 116 зв.) < *Мартюшко*, пор. *Мартюх*, *Мартюха* < *Мартинъ* (Трійняк 218); *Яцуєченєнко*, 1649 (Реєстр 195) < *Яцуюшко* < *Яць* (*Яць*) < *Яковъ* (Чучка 647). На думку І.І. Трійняка, прізвиза з початковим *Яц-* можуть утворюватися від *Яків*, *Іван*, *Ян* (Трійняк 414).

Низка ПН може бути мотивована іменними дериватами із суфіксами *-к(а)* і *-к(о)*: *Лущєченєнко*, 1649 (Реєстр 193), пор. *Лу(ч)це* *Го(р)дєевичу*, 1586 (ЖК 1, 215 зв.) і *Лу(ч)ко*, 1605 (ЖК 4, 164 зв.); *Са(в)че(н)ко*, 1611 (АЖГУ 200), пор. *Са(в)ки* *Заха(р)чича*, 1586 (ЖК 1, 133 зв.) і *Савко* *прихожій*, 1552 (АЮЗР VII/2, 183).

У пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. задокументовано ПН, похідні від християнських чоловічих імен, які утворилися за допомогою інших суфіксів, а саме: *-иг(а)*, *-акъ*, *-икъ*, *-укъ* (-'укъ), *-осъ*, *-усъ*, *-ут(а)*, *-ашъ* (-'ашъ), *-ошъ*: *Петриже(н)ко*, 1590 (АЖГУ 1, 76); *Е(р)маче(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 228), *Ярємачєнєнко*, 1647 (ЖК 12, 88); *Авдиче(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 551 зв.) < *Авдик* < *Авдїй* (Лексикон 171; Керста 102); *Яниченєнко*, 1611 (АЖГУ 93); *Костюченєнко*, 1643 (ЖК 10, 59); *Павлюченєнко*, 1630 (ЖК 8, 680); *Ясюченєнко*, 1649 (Реєстр 194), пор.

Сахъна *Ясюка*, 1650 (ЖК 13, 400); *Аньдросенько*, 1643 (ЖК 10, 59); *Аньдрусє(н)ко*, 1649 (Реєстр 199); *Васюте(н)ко*, 1609 (ДМВН 132); *Иляше(н)ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. *Ляшенько*, 1650 (ЖК 13, 383); *Кунаше(н)ко*, 1650 (там само 600), ше див. *Куна* (Чучка 2011: 211–212), *Матяшенько*, 1649 (Реєстр 198); *Петраше(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.); *Дороше(н)ко*, 1630 (ЖК 8, 692).

5. Виявлено кілька ПН, твірною базою яких стали жіночі християнські імена: *Ната(л)че(н)ко*, 1649 (Реєстр 310); *Солошенько*, 1635 (АЖГУ 1, 160) < *Солоха* < *Соломія* (Трійняк 342); *Ю(в)же(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 279) < *Ювга*, пор. *Ївга*, *Югина* (Трійняк 119–120).

6. Кілька ПН можуть бути мотивовані й жіночими християнськими іменами, й чоловічими християнськими чи слов'янськими іменами: *Semen Halczenko*, 1683 (АЮЗР VII/1, 512) < чол. *Галко*, пор. болг. *Галимир* (Демчук 69), або < жін. *Галка* < *Галина*, або, що менш імовірно, із відапел. *Галка* < *галка*; *Усте(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 57 зв.) < чол. *Устьо* < *Устин* або < жін. *Устя* < *Устина* (Трійняк 370–371); *Ю(с)ка Фе(н)че(н)ка*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.) < чол. *Фе(н)ко* (у “Реєстрі...” наявні чоловічі імена *Фе(н)ка* і *Фе(н)ко* (Осташ 516)) або < жін. *Фе(н)ка*, у словнику І.І. Трійняка прізвища з початковим *Фен-* < чол. *Феона*, *Єрофій*, *Федір*, *Феогній* або < жін. *Феона*, *Федора*, *Феодосія*, *Феофанія* (Трійняк 385).

II. ПН, похідні від слов'янських автохтонних особових імен і прізвищ пізнішого походження

А. У творенні ПН Житомирщини XVI–XVII ст. беруть участь усі різновиди слов'янських автохтонних імен, з-поміж яких виділяємо: а) похідні від імен-комполит: *Бо(г)дане(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 342 зв.); б) мотивовані однозначно слов'янськими відкомполитними особовими власними іменами: 1) безсуфіксними: *Борисенько*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.) < *Богорисъ* або *Бориславъ* (ЕСУМ 1, 230–231); 2) усічено-суфіксальними, які у своєму складі містять продуктивний суфікс *-к(о)*: *Бо(ж)че(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.) < *Божко* < *Богданъ*, *Богуславъ*, *Богутъхъ*, *Божидаръ* або < *Бож*, *Бож*а чи *Бож*о (Чучка 2011: 70); *Ста(н)ченько*, 1649 (Реєстр 195) < *Станко* < *Станиславъ*, *Станимиръ* (Чучка 2011: 329); в) утворені від імен, які можуть мати як відкомполитне, так і відапелятивне пояснення: *Милюче(н)ко*, 1635 (АЖГУ 1, 190) < *Милюкъ* < *Миль* < комп., пор. д.-р. *Милонъгъ* (Демчук 62), або < відапел. *Милий* < *миллий* ‘ласкавий’, ‘люб'язний’, ‘коханий’ (Грінченко 2, 423).

Б. ПН, в основах яких відображені імена та імена-прізвиська розряду *nomina personalia*. У межах розряду відзначено:

1. ПН, похідні від імен та імен-прізвищ, які називають особу за певною рисою її характеру, поведінки, темпераменту: *Вариводе(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 202), пор. Ти(ш)ко *Вариводе*, 1586 (ЖК 1, 181 зв.), *вариводе* ‘вередлива людина’ (Сл. УМ 3, 178); *Глушчєнько*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.), пор. *глушко* ‘глушман’ (Сл. УМ 6, 226); *Кривоплясе(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 224 зв.), пор. Я(ц)ка *Кривопляса*, 1587 (ЖК 1, 229); *Кру(т)чєнько*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.); *Мо(в)чане(н)ко*, 1630 (ЖК 8, 662), ім'я *Мовчан*, на думку П.П. Чучки, утворене від загальнонаціонального апелятива *мовчан* ‘мовчазна неговірка людина’, ‘мовчун’ (Чучка 2011: 244); Семена *Скориєнько*, 1647 (ЖК 12, 26), пор. у дьругого *Скорія* Федора, 1647 (там само 25) та імена *Скор* і *Скора* (Чучка 2011: 321–322); *Хорошъче(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.).

2. ПН, мотивовані іменами та іменами-прізвищами, які характеризують особу за зовнішніми ознаками: *Билє(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 600) < від слов'янського чол. родинно-побутового імені *Біла*, яке батьки давали дитині за білий колір її шкіри або волосся (Чучка 2011: 51), або < *Біль* (П.П. Чучка припускає, що «можливо, окремим особовим іменем в українців XVII ст. виступав також іменник *біль* ‘фізичне страждання’» (Чучка 2011: 56)); *Бил(л)че(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 248 зв.), пор. *Білко* чи *Білько* (Чучка 2011: 54, 56); *Горъбачєнько*, 1650 (ЖК 13, 383), пор. Ва(с)ка *Го(р)бача*, 1606 (ЖК 4, 248 зв.) < *Горбач* – імені прізвищового типу < укр. *горбач* ‘горбун’ (Чучка 2011: 132); *Кривъчєнько*, 1643 (ЖК 10, 266); *Ломачєнько*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.), пор. Федору *Ломаци*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.) < *Ломака* < *ломака* ‘суха товста гіляка’, ‘палиця’, метафоричне значення в українців – ‘людина високого зросту’ (Чучка 2011: 220); *Нелєпе(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 202) < від пізнього праслов'янського особового імені захисного типу *Нелъп*, складеного з частки *не-* та прикметникової основи *лъп-* ‘гарний’, ‘розумний’, яке мало захищати іменованого від злих сил (Чучка 2011: 258); *Носачє(н)ко*, 1609 (ДМВН 132), пор. *носач* ‘той, що має великий ніс’ (Грінченко 2, 570); *Лузанєнько*, 1647 (ЖК 12, 60), пор. *пузан* ‘людина з великим черевом’ (Грінченко 2, 570); *Рудє(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 196 зв.), пор. Степана *Рудого*, 1586 (ЖК 1, 193 зв.); *Рудичє(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 61) < *Рудик* < *рудий* ‘рудоволосий’ (Чучка 2011: 310); *Се(д)чєнько*, 1643 (ЖК 10, 131 зв.), пор. Ва(с)ко *Се(д)ко*, 1605 (ЖК 4, 129); *Товсте(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 197 зв.), пор. Іванъ *Товъсты(и)*, 1649

(Реєстр 194) і Васька *Тольстого*, 1647 (ЖК 12, 65 зв.); *Хро(м)че(н)ко*, 1618 (ЖК 7, 923), пор. *хромка* ‘копитна хвороба’ (Грінченко 4, 415); *Худиче(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 50 зв.), пор. чол. ім’я *Худа*, яке співвідносять із прикметником *худ* ‘бідний, бідолашний, нещасний’, нині його кваліфікують як гіпокористик від *Худислав* (Чучка 2011: 353).

В. ПН, в основах яких відображені імена та імена-прізвиська розряду *nomina impersonalia*. У цій групі засвідчено:

1. ПН, утворені від назв представників фауни:

а) диких тварин та птахів: *Бобренько*, 1586 (ЖК 1, 172 зв.), *Бобь-рыче(н)ко*, 1643 (ЖК 10, 105), пор. ще діал. *бобр ік* ‘сонечко *Coccinella L.*’ (Никончук 1979: 162), *Бобруе(н)ко*, 1586 (ЖК 1, 182); *Вороне(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 57 зв.), пор. пна Миколая *Ворони*, 1583 (АЖМУ 46); *За-яченько*, 1649 (Реєстр 198), пор. Лука(ш) *Заець*, 1606 (ЖК 4, 290 зв.) і *Tymosz Zaiac*, 1683 (АЮЗР VII/1, 511); *Зозуле(н)ко*, 1647 (ЖК 12, 23), пор. Игната *Зозули*, 1606 (ЖК 4, 346); *Кожане(н)ко*, 1609 (ДМВН 131), пор. *Кожан(н) Мо(и)сѣ(и)*, 1609 (там само 153) < *кожан* ‘нічний ссавець із широкими крилами’, що й тепер є надбанням правобережно-поліських говірок (Никончук 1979: 156); *Куньченько*, 1643 (ЖК 10, 263), пор. *кунка* ‘змен. від куна – кунія’ (Грінченко 2, 325); *Сы-че(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 198), пор. Fedor *Sucz*, 1651 (АЮЗР VII/1, 469); *Соболе(н)ко*, 1609 (ДМВН 132), пор. Себестияна *Соболя*, 1605 (ЖК 4, 168); *Сороче(н)ко*, 1585 (ЖК 1, 75 зв.), пор. Василь *Сорока*, 1552 (АЮЗР VII/2, 183); *Тетере(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 302 зв.), пор. Микуде *Тетери*, 1618 (АЮЗР III/1, 241);

б) свійських тварин та птахів: *Быченько*, 1650 (ЖК 13, 594 зв.); *Воличенько*, 1647 (ЖК 12, 60), пор. Супруна *Волика*, 1647 (там само 60 зв.); *Гусаченько*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. Степана *Гусака*, 1618 (АЮЗР III/1, 246); *Цапенько*, 1650 (ЖК 13, 383);

в) органів та частин тіла людини або тварини: *Zubsczenko*, 1651 (АЮЗР VI/1, 577), пор. Ива(ш)ка *Зу(б)ка*, 1586 (ЖК 1, 127); *Пупченько*, 1650 (ЖК 13, 400) та ін.

2. ПН, мотивовані назвами представників флори та їхніх частин, а також назвами виробів із них: *Ве(р)биче(н)ко*, 1585 (ЖК 1, 74), пор. *верба* або *вербич* = *вербниця* ‘вербна неділя’, = *вербляниця* ‘час на початку весни, коли верби цвітуть’ (Грінченко 1, 133); *Га(р)бузе(н)ко*, 1649 (Реєстр 199); *Снопє(н)ко*, 1647 (ЖК 12, 46).

3. ПН, похідні від назв видів їжі, продуктів харчування: *Ве(р)гуненько*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. *вергун* ‘солодке печиво: хворост,

хрусти’ (Грінченко 1, 134); *Журенько*, 1650 (ЖК 13, 197), пор. Ивана *Жура*, 1650 (там само) < діал. *жур* ‘вівсяний кисіль’ (Вешторт 376–377), ‘страва: непросіяне борошно розводять водою і ставлять на ніч, щоб прокисло, після цього їдять з конопляним маслом’ (Грінченко 1, 376; ЕСУМ 2, 209–210); *Каше(н)ко*, 1649 (Реєстр 311); *Киселе(н)ко*, 1585 (ЖК 1, 104), пор. Клима *Киселя*, 1588 (там само 365); *Ки(с)лясе(н)ко*, 1635 (АЖГУ 1, 160), пор. Романа *Ки(с)ляка*, 1587 (ЖК 1, 254 зв.); *Ко(р)женько*, 1647 (ЖК 12, 56 зв.); *Пирожє(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 214), пор. Дениса *Пирога* чоботара, 1606 (ЖК 4, 419); *Сухаре(н)ко*, 1611 (АЖГУ 216).

4. ПН, твірною базою яких слугують назви предметів повсякденного вжитку, музичних інструментів, тканин, одягу: *Аksamите(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 328 зв.); *Дудьченько*, 1647 (ЖК 12, 65), пор. Ничипора *Ду(д)ку*, 1585 (ЖК 1, 74 зв.); *Калитенько*, 1643 (ЖК 10, 140 зв.), *Калитче(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 87 зв.), пор. Пе(т)ра *Калитьку*, 1650 (ЖК 13, 339) < діал. *калитка* ‘полотняний мішечок для тютюну’, ‘шкіряна торбинка для дрібних речей, яку прив’язують до пояса’, ‘мішечок для грошей’ (Гримашевич 58) або ‘невеликі вхідні двері в загорожі чи воротах’ (Никончук 1990: 43); *Чепеле(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 383), пор. Івашко *Чепє(л)*, 1583 (АЖМУ 48) < *чепель* ‘ніж з відламаним кінцем’ (Грінченко 2, 451); *Шиленько*, 1649 (Реєстр 199), пор. Іван *Szyło*, 1651 (АЮЗР VI/1, 577).

5. ПН, похідні від назв явищ природи, абстрактних понять та назв, які вказують на черговість народження дитини в сім’ї: *Журенько*, 1650 (ЖК 13, 197), пор. *жура* ‘журба’ (СУМ II, 547); *Морозє(н)ко*, 1649 (Реєстр 311), пор. Stephan *Могоз*, 1683 (АЮЗР VII/1, 512); *Новине(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.), пор. Васко *Новина*, 1586 (ЖК 1, 181 зв.); *Семеренькови(ч)*, 1585 (там само 79).

III. ПН, в основах яких відображені апелювативні характеристики особи

1. ПН, мотивовані назвами осіб, які пов’язані з різними ремеслами та промислами: *Бе(р)дничє(н)ко*, 1587 (ЖК 1, 271), пор. Ивана *Бе(р)дника*, 1586 (там само 138 зв.); *Бо(н)дарєнько*, 1647 (ЖК 12, 58 зв.), пор. Михна *Бо(д)нара*, 1650 (ЖК 13, 197) / Михна *Бо(н)дара*, 1650 (там само 201 зв.); *Бо(р)тньичєнько*, 1650 (ЖК 13, 600), пор. Сидора *Бо(р)тника*, 1647 (ЖК 12, 63); *Бу(д)ничє(н)ко*, 1647 (там само 46), пор. «Ла(в)рика, з буды взя(в)ши, зби(л)», 1582 (АЖМУ 40) і «видє(л) [те(ж)] есми Ла(в)рика бу(д)ника», 1582 (там само 43), *будникъ*

‘той, хто займається виробництвом поташу, робітник на поташному заводі’ (Тимченко 1, 72); *До(з)таре(н)ко*, 1647 (ЖК 10, 373), пор. Максима *Де(з)тяра*, 1618 (ЖК 7, 798 зв.), Симона *До(з)тяра*, 1647 (ЖК 12, 60); *Коваленко*, 1647 (там само 60 зв.), пор. Я(ц)ка *Коваля*, 1648 (там само 924 зв.); *Косаре(н)ко*, 1643 (ЖК 10, 271); *Кравченко*, 1651 (ЖК 14, 324 зв.), пор. Супруна *Кра(в)ца*, 1606 (ЖК 4, 440); *Кухаренко*, 1643 (ЖК 10, 373 зв.), пор. Ба(р)тоша *Кухара*, 1605 (ЖК 4, 50); *Кушнере(н)ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. Климови *Кушнерови*, 1643 (ЖК 10, 105) < *кушнѣръ* (нім. *Kürschner*) (Тимченко 1, 394); *Ме(л)ниче(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 302 зв.), пор. А(н)дрея *Ме(л)ника*, 1585 (ЖК 1, 106); *Рыба(л)ченько*, 1649 (Реєстр 194), *Рыбаче(н)ко*, 1647 (ЖК 12, 70 зв.), пор. Мелешко *Рыбакъ*, 1650 (ЖК 13, 389); *Свинаренко*, 1649 (Реєстр 195), пор. Анґдрея *Свинара*, 1647 (ЖК 12, 64 зв.); *Си(т)ниче(н)ко*, 1611 (АЖГУ 194), пор. Зе(н)ка *Си(т)ника*, 1585 (ЖК 1, 104); *Стрѣ(л)ниче(н)ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. Левка *Стре(л)ника*, 1648 (ЖК 7, 925 зв.) < *стрѣл(ь)никъ* ‘той, хто робить стріли’ (Тимченко II, 373); *Тесленко*, 1649 (Реєстр 198); Ми(с)ка *Хмеляре(н)ко*, 1643 (ЖК 10, 372); *Чоботаре(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 137 зв.), пор. Івана *Чоботара*, 1648 (ЖК 7, 924 зв.).

2. ПН, утворені від назв осіб, які працюють у невиробничій сфері: *Спеваचे(н)ко*, 1643 (ЖК 10, 373 зв.).

3. ПН, похідні від назв осіб, пов’язаних з діями трудового характеру: *По(с)трыгаче(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 199 зв.), пор. Конґдра(т) *По(с)трыгачь*, 1583 (АЖМУ 52) < *пострыгачь* ‘той, хто стриже шерсть’ (Тимченко 2, 188); *Сукаче(н)ко*, 1606 (ЖК 4, 366), пор. Йо(в) *Сука(ч)*, 1606 (там само), пор. *сукати* ‘скручуючи, звиваючи кілька пасом, виготовляти що-небудь (мотузку, шнур і т.ін.)’, ‘розкачуючи віск, виготовляти свічки’ (СУМ ІХ, 830).

4. ПН, мотивовані назвами осіб, які пов’язані з адміністративно-державним управлінням, церковним життям, військовою справою й торгівлею: *Во(з)не(н)ко*, 1647 (ЖК 12, 46), пор. Самсона *Возного*, 1618 (АЮЗР III/1, 262) < *возный* ‘судовий урядник, судовий виконавець’, ‘глашатай, оповісник, помічник правителя’ (Сл. УМ 4, 185); *Войте(н)ко*, 1649 (Реєстр 196), пор. Лукьянови *во(и)тови*, 1650 (ЖК 13, 336), Semen *Woут*, 1651 (АЮЗР VII/1, 468) < *войтъ* ‘голова міських судів’, ‘сільський староста’ (Тимченко I, 111), ‘у містах на німецькому праві голова місцевого самоврядування і міського суду’ (Сл. УМ 4, 197); *Дво(р)ниченко*, 1649 (Реєстр 195), пор. «*Ѡстапъ Дво(р)никъ*,

во(и)тъ з ме(с)те(ч)ка Барано(в)ки», 1650 (ЖК 13, 204) < *дворникъ* ‘управитель, економ’ (Сл. УМ 7, 206; Тимченко 1, 202); *Царе(н)ко*, 1643 (ЖК 10, 372 зв.), пор. Петрика *Цара*, 1606 (ЖК 4, 250); *Владыче(н)ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. *владыка* ‘титул духовних осіб високого чину’ (Сл. УМ 4, 91); *Га(и)дуче(н)ко*, 1649 (Реєстр 197), пор. *Ѡста(п)цомъ га(и)дукомъ*, 1585 (ЖК 1, 85 зв.) < *гайдукъ* ‘солдат придворної охорони’ (Сл. УМ 6, 182); *Козаченко*, 1649 (Реєстр 198), пор. Евѣтухови *Ко(з)акови*, 1650 (ЖК 13, 336) < апел. *козакъ*, який в українській мові вживається щонайменше в шести значеннях, одне з яких – ‘представник військового стану’ (Чучка 274); *Шинькаренко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. Хве(д)ка *Ши(н)кара*, 1647 (ЖК 12, 46).

5. До ПН, утворених від апелютивів, зараховуємо й деривати від назв осіб за спорідненістю чи свояцтвом: *Ба(б)че(н)ко*, 1605 (ЖК 4, 202); *Ѡтецьченко*, 1649 (Реєстр 198). Виявлено в складі ПН твірні назви, які вказують на позашлюбну дитину: *Копыле(н)ко*, 1585 (ЖК 1, 74), пор. *Копы(л)о* Трохи(м), 1609 (ДМВН 153); *Ба(и)струче(н)ко*, 1649 (Реєстр 194).

6. ПН простолюдинів, похідні від назв осіб за фактом або шляхом появи їх у новій місцевості, а також від назв за територіальною й етнічною ознакою: *Новаче(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. Ива(н)ка *Новака*, 1587 (ЖК 1, 289); Занґца *Полесченько*, 1611 (АЖГУ 87), пор. Andrzej *Polesczuk*, 1552 (АЮЗР VI/1, 181), «з Укра(и)ны на *Полесе*», 1647 (ЖК 12, 24); Езыпа и Ма(р)ка *Литовче(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 387 зв.), пор. *литовка* ‘литвинка – литовська жінка’, ‘білоруска’ (Грінченко 2, 363); *Ляше(н)ко*, 1649 (Реєстр 311), пор. Во(и)тька *Ляха*, 1647 (ЖК 12, 59 зв.) < *лях* ‘поляк’, ‘католик’ (Чучка 351); *Мо(с)каленко*, 1643 (ЖК 10, 263), пор. Іванови *Мо(с)калови*, 1650 (ЖК 13, 599 зв.); *Не(м)че(н)ко*, 1630 (ЖК 8, 662); *Татарыненко*, 1647 (ЖК 12, 66), пор. у Ва(с)ка у *Татарина*, 1586 (ЖК 1, 138 зв.); *Ту(р)че(н)ко*, 1650 (ЖК 13, 387 зв.).

Здійснений аналіз ПН Житомирщини XVI–XVII ст. з формантом *-енк(о)* дає підстави для таких висновків: а) ПН цієї групи виступають ідентифікаційним засобом простолюдинів; б) в іменуванні нижчих верств населення дволексемна формула «ім’я носія + ПН із патронімним суфіксом *-енк(о)*» посідає друге місце за частотою вживання (17,5 % від усіх іменувань, 700 фіксацій із 4000); в) творяться такі ПН від різноманітних варіантів християнських і слов’янських автохтонних імен, а також від різних груп апелютивної лексики.

- ¹ Худащ М.Л. З історії української антропонімії. К., 1977. С. 122.
² Чучка П.П. Історія власних назв // Історія української мови: Лексика і фразеологія. К., 1983. С. 612.
³ Осташ Р.І. Словотворча структура // Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. ("Реєстри всього Війська Запорозького" 1649 р. і мовно-територіальні контакти) / Відп. ред. А.П. Непокупний. К., 1989. С. 124.
⁴ Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). К., 1993. С. 112.
⁵ Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Ужгород, 2012. С. 183.

Скорочення

- АЖГУ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. Житомир, 2002.
 АЖГУ 1 – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко. Житомир, 2004.
 АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. К., 1965.
 АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссией для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.
 Вешторт – *Вешторт Г.Ф.* Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1968. С. 366–414.
 Гримашевич – *Гримашевич Г.І.* Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002.
 Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
 Демчук – *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. К., 1988.
 ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Зб. актових документів) / Підг. до вид. В.В. Німчук (відп. ред.), В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. К., 1981.
 ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
 ЖК 1 – Актова книга Житомирського гродського суду (1582–1588 рр.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 1.
 ЖК 4 – Актова книга Житомирського гродського суду (1605–1606 рр.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 4.
 ЖК 7 – Актова книга Житомирського гродського суду (1617–1618 рр.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 7.

- ЖК 8 – Актова книга Житомирського гродського суду (1630 р.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 8.
 ЖК 10 – Актова книга Житомирського гродського суду (1643 р.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 10.
 ЖК 12 – Актова книга Житомирського гродського суду (1647–1648 рр.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 12.
 ЖК 13 – Актова книга Житомирського гродського суду (1649–1650 рр.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 13.
 Керста – *Керста Р.Й.* Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.
 Лексикон – Лексиконъ славеноросскій и именъ тлькованіе Памва Беринди / Підгот. до вид. В.В. Німчук. К., 1961.
 Никончук 1979 – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.
 Никончук 1990 – *Никончук М.В., Никончук О.М.* Будівельна лексика Правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990.
 ОК 15 – Актова книга Овруцького гродського суду (1678–1680 рр.) // Збір. у ЦДІАК України: ф. 15, оп. 1, од. зб. 1.
 Осташ – *Осташ Р.І., Осташ Н.Л.* Індекс власних особових імен // Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. К., 1995.
 Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підг. до друку: О.В. Тодійчук (голов. упоряд.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.
 Сл. УМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–. Вип. 1–.
 СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.
 Тимченко – *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.
 Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2005.
 Фаріон – *Фаріон І.Д.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001.
 Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
 Чучка 2011 – *Чучка П.* Слов'янські особові імена українців: Історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011.